

УДК: 069.02:929(477. 53)

ГОГОЛІВСЬКИЙ МУЗЕЙНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС НА ПОЛТАВЩИНІ

Пістоленко І.О., канд. іст. наук
(Полтавський музей авіації і космонавтики)

У статті розглянуті основні етапи створення і структура полтавського музейного меморіального комплексу, присвяченого життю і творчому шляху М.В. Гоголя, визначено місце названого комплексу у мережі музеїв Полтавського регіону.

Пам'ятки минулого – величезні духовні і матеріальні наші скарби. Музеї – найважливіша частина цих скарбів, одна з найвагоміших складових культури. Говорячи словами М.В. Гоголя, музеї і пам'ятники – це народна історія, жива, яскрава, сповнена фарб, істини, що обіймає життя народу [1].

Обумовлений ростом зацікавленості у дослідженнях вітчизняної історії наприкінці ХХ століття, надзвичайний інтерес до музеїв, що виник і поглиблюється в наш час, часто називають «музейним вибухом» [6]. Загальновизнаним є те, що люди приходять до музею не лише для того, щоб щось побачити і про щось дізнатися, але також для того, щоб принести данину своєї вдячності і поваги тим діячам історії, культури, історичним явищам, яким присвячений той чи інший музей.

У цьому зв'язку набуває значення здатність музею надати відвідувачам можливість не лише доторкнутися до меморіальних речей, що використовуються в експозиції або зберігаються у фондах, науковому архіві та бібліотеці, а й ознайомитися з меморіальними місцями і об'єктами, які входять до комплексу музейних будівель і споруд. Не менш важливою функцією музею є увага до збереження меморіальних об'єктів, їх реставрації і популяризації.

Це стосується і гоголівського музейного меморіального комплексу у Шишацькому районі Полтавської області – у селах Великі Сорочинці і Василівка.

Творча спадщина М.В. Гоголя є невід'ємною частиною культурного життя українського народу. Їй належить видатне місце у скарбниці світової класичної літератури.

Тепер складно повірити, що на Полтавщині тривалий час не було музею, присвяченого тому, хто дав нам гордість України.

Лише 1979-го року Рада Міністрів України прийняла рішення про відновлення архітектурного, меморіального, природного середовища, в якому виріс, жив і творив класик української, російської і світової літератури, про створення музею-садиби М.В. Гоголя на Полтавщині. Відповідні постанови були прийняті і керівними органами Полтавської області. Першого квітня 1984 р. у селі Гоголеве Шишацького району Полтавської області було відкрито першу з чотирьох частин меморіального комплексу заповідника-музею. Відкриваючи цю частину комплексу, планували у майбутньому відновити також зруйновану церкву, допоміжні будівлі на садибі, відтворити надгробки на могилі брата і сестер М.В. Гоголя, спорудити пам'ятний

знак на місці Полтавського повітового училища, в якому розпочинав своє навчання майбутній великий письменник.

Відкриттю музейного меморіального комплексу передувала величезна праця, що її провели члени спеціально створеної робочої групи. До складу групи ввійшли провідні фахівці: науковці, художники, архітектори, а також представники проектних інститутів, вищих навчальних закладів, будівельних організацій, музеїв, бібліотек та інші.

Частина дороги у Гоголеве з Полтави пролягає поруч із легендарним полем Полтавської битви. Один із предків М.В. Гоголя Василь Танський за віддану службу і участь у Полтавській битві отримав у нагороду від Петра I хутір Купчинський на річці Говті. Цей хутір перейшов як посаг бабусі письменника Тетяні Семенівні Лизогуб, дружині Опанаса Дем'яновича Гоголь-Яновського, а у 1805 р. – у спадок їхньому синові Василю Опанасовичу і був перейменований за прізвиськом його господаря у Яновщину, пізніше ж – за його іменем – у Василівку.

Село Великі Сорочинці на Полтавщині – батьківщина М.В. Гоголя. У Яновщині (Василівці), у родовому маєтку Гоголів-Яновських пройшла майже третина життя майбутнього письменника. Звідси він виїжджав до Полтави, де навчався у 1818-1820 рр. у повітовому училищі та брав уроки вдома у вчителя Г. Сорочинського; до Ніжина, в якому у 1821-1828 рр. продовжував навчання у гімназії вищих наук князя Безбородка; до Петербурга, Москви та за кордон. Поїздки у рідну Василівку ставали все більш рідкими. Перша – з Петербурга – у 1832 р., потім – лише у 1850 р. Візит на малу батьківщину у 1851-му виявився останнім.

Проте навіть нетривале перебування у родовому маєтку залишило вагомий слід. Сюди з різних міст Росії і Європи надходили листи М.В. Гоголя. Збереглися зроблені його рукою

малюнки і креслення, що стосувалися облаштування батьківського будинку і флігеля. Доречно нагадати, що альтанка і грот у парку були споруджені за малюнками Миколи Васильовича. Однак в управлінні садибою у Василівці після смерті батька у 1825 р. М.В. Гоголь фактично не брав участі. Воно здійснювалося його матір'ю Марією Іванівною і молодшею з сестер Ольгою Василівною Гоголь-Головнєю. Сестри Марія Василівна Гоголь-Трушковська, Анна Василівна та Єлизавета Василівна Гоголь-Бикова, на користь яких у другий половині XIX ст. М.В. Гоголь відмовився від права на родовий маєток, також помітного сліду у збереженні батьківського гнізда не залишили. Тим більше, що Марія Василівна рано пішла з життя, а Анна і Єлизавета Василівни здебільшого мешкали у Полтаві. Після розподілу маєтку у Василівці оселився старший син Єлизавети Василівни Микола Володимирович Биков, одружений з онукою О.С. Пушкіна Марією Олександрівною.

Маєток Гоголів у Василівці являв собою панську садибу середнього достатку. Батьки М.В. Гоголя мали 400 душ кріпаків, 1000 десятин землі. У центрі садиби знаходився панський будинок, флігель, фамільний храм, що був побудований коштом батьків письменника на честь його народження, парк із ставами, альтанкою, гротом, комплексом господарських будівель (стайнею, амбарами, коморами, літнім погрібом і т.п.).

До кінця XIX ст. Василівка зазнала змін. Молодша сестра письменника Ольга Василівна повністю перебудувала батьківський особняк і перемістила на інше місце флігель.

Йшли роки. Садиба поступово приходила у запустіння.

Однак думка про збереження, а пізніше – про відродження пам'яті про М.В. Гоголя і його родину ніколи не була забутою. Початок увічненню їх пам'яті був закладений ще у 1909 р.,

коли поряд із флігелем, де народився письменник, за ініціативою Великосорочинської вчительської семінарії імені М.В. Гоголя, відбувся мітинг громадськості. Під час мітингу на фасадному боці будинку було встановлено меморіальну дошку з написом: «Тут 20 березня (1 квітня за новим стилем – авт.) 1809 року народився М.В. Гоголь». Так це місце з 19 квітня 1909 р. стало меморіальним центром гоголівського світу [2, с. 2]. У 1911 р. у центрі села Великі Сорочинці, на ярмарковій площі, був встановлений пам'ятник письменнику за проектом І.Я. Гінцбурга. Кошти для будівництва пам'ятника перераховувалися не лише з Полтавщини, а й з різних куточків України і Росії. До підніжжя нововідкритого пам'ятника поклалися не тільки квіти, але також срібні і порцелянові вінки, вишиті рушники, невеликі портрети письменника, музичні інструменти. Пізніше ці реліквії зберігалися в семінарії, а деякі – у флігелі українського лікаря Михайла Яковича Трохимовського.

У 1914 р. за рішенням педагогічної ради вчительської семінарії у зразковій школі, яка знаходилася при ній, було відкрито кімнату-музей М.В. Гоголя. Вона проіснувала до 1929 р. Цього ж року, за ініціативою видатного артиста Амвросія Бучми, у будинку М.Я. Трохимовського було засновано невеликий музей – з нагоди 120-річчя від дня народження М.В. Гоголя. Це був перший державний гоголівський музей не лише на Полтавщині, а й у СРСР. Експонати для нього надходили з родового маєтку Гоголів, з Полтави, Москви, Ленінграда, від гостей Великих Сорочинців.

Під час окупації фашисти знищили цей музей. Відступаючи з села у 1943 р., вони пограбували фонди, спалили будинок. Лише у 1951 р. на місці останнього було споруджено нове приміщення музею, зібрано велику кількість експонатів, які розмістилися у п'ятьох залах [2, с. 2-3].

У 1924-му р., у зв'язку зі 125-річним ювілеєм О.С. Пушкіна, онука поета М.О. Пушкіна-Бикова та її чоловік М.В. Биков – племінник М.В. Гоголя – передали Полтавському пролетарському музею (тепер – Полтавський краєзнавчий музей) сімейні реліквії та речі з Василівки, які належали М. Гоголю і його рідним. Пізніше, у 1926 р., подаровані М.О. Биковою реліквії та вивезені 1915-го року з Василівки меблі (диван, два крісла, стільці, конторка, шафа), особисті речі М. Гоголя (валіза, жилет, циліндр, золотий годинник О.С. Пушкіна, подарований В.А. Жуковським після смерті поета М. Гоголю, та інші) експонувалися у музеї у спеціально відведених кімнатах.

У 1930 р. у селі Яновщина було створене товариство зі спільного обробітку землі (СОЗ) «Вільний шлях». Садиба Гоголів використовувалася під громадський двір. У будинку Бикових були розміщені інтернат та дитячі ясла. Проте залишалися ще сліди того далекого – «гоголівського» – минулого.

1934-го року вулицю Гоголя у Полтаві прикрасив пам'ятник письменнику, створений скульптором, членом Товариства пересувних художніх виставок Леонідом Володимировичем Позеном.

Однак багато унікальних експонатів було знищено під час гітлерівської навали. Фашистські окупанти спалили і пограбували Василівку, зокрема гоголівський будиночок із колонами і знамениту альтанку роздумів. Невідомою є доля і відправлених ешеленом в евакуацію експонатів гоголівських кімнат краєзнавчого музею [7, с. 3-5].

У повоєнні роки село поступово відроджувалося. Вже у перші роки після війни земляки і нащадки М.В. Гоголя плекали ідею відродження гоголівської садиби. 13 вересня 1946 р. Полтавський облвиконком прийняв рішення № 133 «Про відбудову села Яновщина Шишацького району, де жив М.В. Гоголь». На основі цього

рішення у 1947 р. був розроблений генеральний план відродження села, яким передбачалося відновлення ставів, парку і всієї історико-культурної зони, пов'язаної з пам'яттю М.В. Гоголя. Однак під час реалізації цього проекту основна увага приділялася лише утилітарним потребам відновлення колгоспного господарства, житла. Відродження ж меморіальної частини відкладалося.

У 1952 р. спорудили пам'ятник письменнику у Миргороді. І лише у 1959 р., до 150-річчя від дня народження М.В. Гоголя, у садибі його батьків був посаджений лісопарк, відновлені стави, впорядковані могили батьків, на місці будинку встановлений пам'ятний обеліск. Здавалося б, пам'ять М.В. Гоголя достойно увічнено.

Разом із тим, коли поруч зі старою земською шкільною будівлею звели нову двоповерхову цегляну школу, зник останній меморіальний об'єкт – напроти було розібрано пам'ятник архітектури – церкву, побудовану Гоголь-Яновськими. На території садиби у 1968 р. було завершене будівництво адміністративного будинку правління колгоспу, згодом – закладений фундамент і стіни сільського будинку культури. І хоча невдовзі будівництво цього блоку було призупинене практично на 10 років – до 1979 р., родове гніздо письменника у Василівці: будинок батьків, флігель та інші споруди, – фактично зникло.

На його відновленні, на необхідності створення музею М.В. Гоголя у селі Гоголеве (Василівці) наполягали письменники Ф.О. Абрамов, Ю.В. Бондарев, П.А. Загребельний, Л.М. Леонов, І.П. Золотуський, академики Д.С. Лихачьов і М.Б. Храпченко, журналіст І.С. Бокій та ін. [1].

Відвідавши Василівку у вересні 1981 р., О. Т. Гончар висловив думку про те, що якщо тут «буде музей, будуть і експонати, і все інше. Головне – відтворити садибу, парк, меморіальні споруди. Це – основа. На все повинно

вистачити ... знань, енергії, наполегливості, любові» [1, с. 4]. О. Гончар сподівався, що «...все стане на своє місце, набуде колишнього образу Гоголева садиба, постане, відновиться ... з любові народної...» [4].

Видатні діячі культури були переконані, що відроджена садиба Гоголів стане основним в Україні центром по вивченню життя і творчості М.В. Гоголя.

Цю пропозицію підтримала громадськість, місцеві органи влади. Після прийняття відповідних рішень була проведена копітка науково-дослідницька і проектна робота з відновлення гоголівської садиби.

1980-1981 роки стали початком формування фондів заповідника. З різних джерел у заповідник-музей надійшли нійрідкісніші, унікальні експонати. Їх основу склали відібрані у фондах Полтавського краєзнавчого музею близько ста експонатів гоголівської епохи: посуд, одяг, підсвічники, лампадки, предмети побуту, книги XVIII-XIX ст.ст. Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя передав гоголівську жилетку з білої матерії, власноручні малюнки М.В. Гоголя та бюро к. XVIII - поч. XIX ст.ст. Багато унікальних документів, портрети, фотознімки, книги, особисті речі, коштовності, меблі були передані землякам М.В. Гоголя його нащадками: С.М. Данилевською, Т.М. Галіною, Л.В. Савел'євою, О.О. Цивінською, О.М. Сошальською. Численні матеріали надійшли з Пушкінського дому, Ермітажу (зокрема понад 50 гравюр і літографій з портретів сучасників М.В. Гоголя), з Державного музею О.С. Пушкіна у Москві, державних бібліотек імені В.І. Леніна та імені М.Є. Салтикова-Щедріна, Харківського історичного, полтавського художнього музею, київського музею образотворчих мистецтв імені Т.Г. Шевченка, Центральної наукової бібліотеки АН України, державної публічної історичної бібліотеки Росії, ін-

ших організацій, а також від окремих людей, які безкорисливо дарували реліквії, що передавалися в їх родинях від покоління до покоління.

Музейний комплекс-садиба міститься на більш ніж сорока гектарах заповідного масиву. До складу заповідника входять відновлені батьківський будинок – білостінний особняк з колонами – і поряд з ним флігель у вигляді старовинної української мазанки під очеретяною покрівлею; детально відновлений парк, паркові споруди; за будинком розмістилася альтанка «Мрія», трохи нижче, біля ставу, споруджено грот. Відроджено також пасіку на зразок тієї, що за часів М.В. Гоголя існувала на околиці Вісилівки. Між будинком і флігелем встановлено бронзовий бюст М.В. Гоголя (скульптор – народний художник СРСР О.О. Ковальов, архітектор – В.С. Шевченко).

Меморіальні будівлі, паркові споруди відновлені на основі знайдених планів, спогадів сучасників письменника, які відвідували масток, замальовок деяких архітектурних деталей із записника М.В. Гоголя «Книга всякої всячини» [3], малюнків художника В.О. Волкова та інших документальних матеріалів.

Стіни у кімнатах матері, їдальні, залі для гостей розмальовані жовтими і блакитними смугами по білому полю, як це було зроблено свого часу М.В. Гоголем. За його малюнками виготовлені вікна і двері з кольоровими стеклами. Печі у кімнатах відновлені за рештками, що були знайдені під час розкопок у садибі. За малюнками, старими світлинами відновлений надгробок над могилою батька і матері письменника.

Меморіальна і літературна експозиція заповідника-музею, що розташована у десяти залах, знайомить з життям і діяльністю письменника, розповідає про світове визнання його літературної творчості, дає уяву про побут родини Гоголів, передає умови, що формували головні риси письмен-

ника – людини і творчої особистості. Нині музейна колекція нараховує понад 7000 одиниць збереження.

Продовження експозиції – у флігелі, де протягом останніх років життя (у 1848-1851 рр.), приїжджаючи додому, зупинявся М.В. Гоголь. У флігелі відновлено робочий кабінет письменника, зокрема, знаходиться дерев'яна шафа для книг, що була виготовлена за ескізами Миколи Васильовича.

У музеї експонуються особисті речі М.В. Гоголя (молитовник із футляром, французький словник, особисті печатки, фотокопії листів, рукописів, малюнків, креслень і т. ін.), унікальні книги: примірники перших видань «Мертвих душ» (1842) і «Вибраних місць із листування з друзями» (1847), другого видання «Ревізора» (1841) та інші, а також книги М.В. Гоголя на багатьох мовах світу, ілюстрації М.Г. Деревуса до «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки», які художник подарував музею, вироби опішнянських майстрів за сюжетами творів письменника.

Експозицію доповнюють також речі сестер, предмети рукоділля. Найбільше прижиттєвих речей родини Гоголів знаходиться у кімнаті матері письменника.

Наприкінці XIX ст. племінник письменника В.Я. Головня поставив хрест над могилами батьків М.В. Гоголя, які також входять до музейного меморіального комплексу. У 1953 р. було проведено впорядкування захоронення, а у 1983 р. встановлено новий бронзовий хрест із розп'яттям висотою 2,86 метра.

Своєрідним пам'ятником письменникові є вітряк, побудований на горі одним із старіших жителів села Д.Є. Маликом разом із синами [7].

Тривалий час однією з важливих проблем для меморіального музейного комплексу було відновлення церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Понад 10 років у музеї збирали кошти на відбудову храму. 12 січня 2011 р. був освячений тимчасовий храм у родо-

вому маєтку М.В. Гоголя, поблизу зруйнованого храму родини Гоголів.

Таким чином, створення експозиції меморіального музею – складне завдання. Однак набагато складніше відтворити архітектурне, меморіальне, історично-культурне, природне середовище, пов'язане тематично з музейною експозицією. Проте пам'ять про наше минуле «повинна зберігатися, і ми, сучасники, повинні її закріпити – і в експозиціях музеїв, що створюються за всіма правилами найскладнішого музейного мистецтва, і в меморіальних знаках, і у пошуках істориків-краєзнавців, справжніх хранителів давнини свого краю [5].

На нашу думку, це завдання успішно реалізоване у гоголівському музейному меморіальному комплексі на Полтавщині.

Науково-освітня, експозиційна та фондова робота співробітників всього

гоголівського комплексу музейних експозицій і меморіальних об'єктів є відображенням, пропагуванням, відродженням народних традицій та обрядів українців, забезпечує етнографічну та історичну цінність комплексу.

Гоголівський меморіал нині є потужним науково-культурним центром і важливим осередком збереження духовного національного надбання, значущою складовою у мережі музеїв полтавського регіону. За оцінками фахівців, Національний музей-заповідник М.В. Гоголя є перлиною туристично-рекреаційного кластеру «Гоголівські місця на Полтавщині» і входить до десяти кращих провідних музеїв України. Міністерством культури України весь полтавський гоголівський комплекс включений до переліку державних туристичних маршрутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Полтавського музею авіації і космонавтики (АПМАК), ф. В.М. Челомея, спр. «К вопросу об увековечении памяти Н.В. Гоголя на Полтавщине», арк. 1-4.
2. Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя / Віповід. О. Мука, ред. В. Міщенко. – К., 2006. – 32 с.
3. *Гоголь Н.В.* Книга всякой всячины, или Подручная энциклопедия // Смена. – 1952. – Март. – № 595; *Соколов Б. М.* Гоголь – этнограф. Интересы и занятия Н. В. Гоголя этнографией // Этнографическое обозрение. – 1909. – № 2-3. – Стр. 59-119; *Гиппиус В. В.* Заметки о Гоголе // Ученые записки Ленинградского государственного университета, серия филологических наук. – 1941. Вып. 11. – Стр. 3-7.
4. *Гончар О.* Гоголівськими шляхами // Літературна Україна. – 1981. – 29 вересня. – С. 3.
5. *Желванова И.* Память былого // Наука и жизнь. – 1985. – № 1. – С. 33-34.
6. *Крейн А.З.* Рождение музея. – М., 1969. – 207 с.
7. *Хоменко Н.В., Тюнин А.П.,* Заповедник-музей Н.В. Гоголя, с. Гоголево (Полт. обл.). – Х., 1985. – 54 с.

Пистоленко И.А. Гоголевский музейный мемориальный комплекс на Полтавщине. В статье рассмотрены основные этапы создания и структура полтавского музейного мемориального комплекса, посвященного жизни и творческому пути Н.В. Гоголя, определено место названного комплекса в системе музеев полтавского региона.

Pistolenco I.O. Gogol's museum memorial complex in Poltava region. The article reviews the main stages of making and structure of the museum memorial complex, dedicated to Gogol's life and development of the writer, determines it's place in museum system of Poltava region.